

NOMINATSIOONI NIMETAMISEST

Acta Semiotica Estica XI. Uurimusi nominatsiooni semiootikast. Koostajad ja toimetajad Tanel Pern, Ülle Pärl. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 328 lk.

Acta Semiotica Estica nominatsiooni semiootikale pühendatud erinumbri eessõnas öeldakse, et kogumiku artikleid ei ühenda „mitte niivõrd temaatika, kuivõrd üldine lähenemine uurimisobjektidele” (lk 7). Tõepoolest, käsitletud teemad ulatuvad ühiskonnateooriatest poliitikute kõnedeni ja luulekeeleni. Kuid milles seisneb ühine lähenemine uurimisobjektidele? Võib öelda, et autorite eelduseks on nimetamise võrreldamatult tähtis roll (kultuurilise, sotsiaalse, poliitilise) maailma loomisel, nimetamise võim maailma kujundamisel. Nimetamine on seega „üks semiootilise modelleerimise viise, mis omakorda on kahetine tegevus: tegelikkuse, objektide modelleeriv kirjeldamine ja mudelite loomine reaalsuse korrastamiseks” (lk 7).

Selline lähenemine eeldab loomulikult väga laia arusaamist (päris)nimest, arusaamist, mis võimaldab iga tähenduslikku lausungit käsitleda nimetamisena. Ning niivõrd laiaulatuslik ühtne alus võimaldab kogumikku kaasata vägagi eripalgelisi uurimistöid, mis esmapilgul justkui nimetamisega ei seostugi. Seetõttu võiks ehk siinkohal veidi keskenduda nimetamise, keele(süsteemi) ja diskursuse omavahelistele suhetele. Selle asemel et asuda artiklite järjekusele ülevaatamisele, sooviks lühidalt mõista, millega saab põhjendatud nende ühtede kaante vahel koosolemine.

Alustame nimetamise ja keele mitte just kõige selgepiirilisematest suhetest. Eessõnast võime Tiit Remmi artikli „Ühtsest nimetamisest tegevuseni: *integratsiooni* mõistest ja objektist sotsio-kultuurilise maailma uurimisel” kohta lugeda: „Metatasandiliste terviklikkus-

te loomine ja nende määratlemine on ulatuslikum semiootiline protsess, kus nimetamise problemaatika on otseselt kaasatud, kuna see toimub keelises keskkonnas” (lk 8). Artikli seost nimetamisega põhjendatakse seega lihtsalt sellega, et tegemist on keelise tegevusega. Nimetamine imbub aga selliseid väiteid pidi keele keskmesse, muudab keeletegevuse ennekõike nimetavaks ning sunnib esitama küsimuse, kuidas eristada nimetamist keelest üldiselt. Kas nimetamine ja keel kattuvad?

Ometigi oleme harjunud mõtlema pärisnimest kui millestki, mis ei sobitu keelesüsteemi, mis pesitseb keeles justkui võõrkehana, kuna tal puudub semantiline funktsioon. Pärisnimed ei omanda tähendust mitte keelesüsteemis, vaid konkreetsetes kasutuskontekstis, asetse-des seega keele äärealadel. Kui keel kategoriseerib ja üldistab, siis pärisnimi osutab individuaalsele referendile. Anti Randviir viitab oma artiklis „Suhtlusolukordade korraldamine: näide Eestist” Juri Lotmanile ja Boriss Uspenskile, kes on „väitnud, et pärisnime üldine tähendus on põhimõtteliselt tautoloogiline: mingi nimi ei iseloomustu eristustunnus-tega, vaid nimi lihtsalt tähistab objekti, millele ta on kinnistatud” (lk 39).

Kui aga pärisnimi nihkub äärealalt keele keskmesse, muutub viimase loomuseks, on tulemuseks asjaolu, et keel suudab *otseselt* nimetada reaalsust – seda, mis jääb keelest väljapoole. Tegemist ei ole aga sugugi lihtsa ühendusega, lihtsa kattumisega. Nagu Giorgio Agamben kirjutab, on tarvis keerukat sissearvamise/väljaarvamise mängu: „Keel on suverään, mis kuulutab pidevas eriolukorras, et miski ei jää keelest väljapoole ning et keel jääb alati teis-poolle iseenast.”¹ See, mis on keelest välja

¹ G. Agamben, Homo sacer. Suveräänne võim ja paljas elu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009, lk 28.

arvatud – reaalsus, asjad, objektid, tegelikkus –, on võimeline eksisteerima vaid keele toel, k e e l e s. See, millele keel viitab kui enesest väljaspoolsele, peab olema alati juba (potentsiaalselt) keeleline, et kehtestada reaalsusena.²

Kuid mida tähendab, et keel on „suverään”, mis tegutseb „pidevas eriolukorras”? Kõige üldisemalt võib seda mõista järgmiselt: keel o t s u s t a b, mida ja kuidas tähistada, millele osutada, mida väärtustada, keda ja mida pidada eksistentsivääriliseks ehk – kellele või millele anda nimi. Lühidalt, keel loob tegelikkuse, öeldes, et tegelikkus, mille ta on loonud, on see, millele ta „kõigest osutab”. Ning see, mis ei leia keeles asupaika, ei vääri ka eksistentsi. Keel on võimur.

Viide eriolukorrale tähendab ühtlasi seda, et – kui käsitleda keele peamise funktsioonina maailma nimetamist – enam ei ole võimalik rääkida keeles ü s t e e m i s t kui millestki, mis oleks suletud ja eneseküllane ning mille toimimiseks piisaks üksnes sisemisest erinevuste vastasmängust. Keel laotub üle maailma laiali, kuid kaotab samal ajal oma piiritletuse ja ranguse; keelt on edaspidi võimalik tabada vaid diskursuses või tekstis, keele konkreetse esinemisjuhus.³ Iga tekst loob omaenese maailma, on oma maailma suverään, normide kehtestaja. Kuid keeles ü s t e e m – oma suletuses – ei ole võimeline enamaks eneseleviitamisest. Nii tuleb keele mõistet laiendada, nagu näeme Juri Lotmani ja Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootikas: keel ja igasugune modelleeriv (märgi)süsteem hakkavad kokku langema: „*Modelleeriv*

² Vt ka M. Foucault, *Sõnad ja asjad. Inimteaduste arheoloogia*. Tallinn: Varrak, 2015, IV ptk.

³ Keelesüsteem on Saussure'i järgi justkui platonlik idee, millest lähtub kõne. Asjaolu, et keel ilmneb vaid kõnes, kõne kaudu, „destabiliseerib” keelesüsteemi, muudab ta sõltuvaks süsteemivälisest (juhuslikust); kõnele keskendumine avab keele juhuslikkusele ja pidevale muutumisele.

süsteem on elementide ja nende ühendamise reeglite struktuur, mis on tunnetamise, teadvustamise või korrastamise objekti koguvaldkonna fikseeritud analoogia seisundis. Seetõttu võib modelleerivat süsteemi vaadelda kui *keelt*.⁴ On olemas filmikeel, kunstikeel, õiguskeel jne samamoodi nagu eesti keel, saksa keel jne. Olgugi et neid süsteeme, „mille aluseks on loomulik keel”, nimetab Lotman „sekundaarseteks modelleerivateks süsteemideks”, ei eksisteeri enam põhimõttelist keele ja diskursuse vahelist erinevust: mõiste *keel* tähistab mõlemat. Eriolukord viitab niisiis ka keele enese seisundile: maailma loov suverään muutub (iseseisvalt) määratlematuks ning peab iga kord sündima alles koos loodava maailmaga. Tulemuseks on keeleilm, millest väljaspoolset Derrida kuulsalt lausungi – „ei ole olemas tekstivälist” – kohaselt ei eksisteeri.

Loomulikult on kõige võimsamaks ja radikaalsemaks suverääniks peetud kunsti, eriolukorralist diskursust *par excellence*, mis võib ühe sõna või tähemärgiga nii luua kui ka purustada maailmu. Võib küll öelda, et kunst allub žanrinormidele, auditooriumi ootustele, kultuuritraditsioonile ja nõnda edasi, kuid, nagu Ülle Pärli oma artiklis „Luule maailma nimetamas” kinnitab, võrreldakse kunstiteose loomist „maailma loomisega nimetamise teel. Teose unikaalsus, kordumatus lubab seda võrrelda individuaalset referenti omava pärisnimega” (lk 182). Tervest märgisüsteemist (tekstist) on niisiis saanud pärisnimi, kuid p ä r i s pärisnimed võivad kunstitekstis hoopis omandada semantilise (süsteemse) tähenduse ning liikuda üldnimelisuse suunas. Nii hakkab Oidipus tähistama inimese üldist seisundit, kuid „Kuningas Oidipus” viitab siiski kõigest omaenese loodud maailmale ja tegelastele – kunstitekstis esi-

⁴ J. Lotman, *Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur*. Tallinn: Olion, 2006, lk 9.

nevad pärisnimed omandavad püsivad tähenduslikud eristustunnused ning lakkavad olemast tautoloogilised. Nimi omandab süsteemse v ä ä r t u s e.⁵

Nii muutub ka pärisnimi millekski liikuvaks ja tabamatuks; enam ei ole teda võimalik määratleda lihtsa osutusena. Pärisnimest võib saada kategoriseeriv termin ning üldnimi võib nihkuda pärisnimelisuse suunas, hüljates teda determineerivad kirjeldused ning muutudes võimeliseks tähistama lihtsa osutuse alusel. Viimast liikumist analüüsib oma hegemooniateoorias Ernesto Laclau tühja tähistaja mõiste abil; teooria, mis leiab kasutust Andreas Ventseli artiklis „Metonüümia ja metafoor II maailmasõja-aegses Eesti poliitilises retoorikas”. „Eestlane” funktsioneerib samaaegselt nii pärisnime kui ka kategoriseerivaväärtustava üldnimenena. Seega, kas saame koos Lotmaniga öelda, et just kunst on see, kus saab võimalikuks päris- ja üldnimede ruumi ühendamine?⁶ Maailma loomise ja modelleerimise võime nimetamise kaudu, tundub, on iseloomulik igale kultuuris toimivale diskursusele; asjaolu, millest annavad tunnistust ka siinse kogumiku teistele diskursustele keskenduvad artiklid (Tiit Remm keskendub ühiskonnateooriate võimele luua enesele uurimisobjekt ja samaaegselt kehtestada see tegelikkusena; Anti Randviir nimetab ühtseks „Nõukogude inimese”).

Kunsti eri(li)susele andis loomulikult tugeva hoobi ka Lotman ise, kes laiendas retoorilised mehhanismid igasugusele „keele”-kasutusele; isegi kultuure peaks olema võimalik tüpologiseerida troopidest lähtuvalt – kas tegemist on metafooril või metonüümial põhineva

kultuuriga.⁷ Kuid samal ajal võib märgata kunstiliste mehhanismide valgumist kõigisse teistesse diskursustesse (või „keeltesse”), mis paradoksaalsel kombel just võimaldab kunstil säilitada oma erilisus ning seda isegi võimendada: kunst muutub konkreetsest diskursusest teatavaks printsibiiks, mis lubab toota uusi tähendusi ja modelleerida ühiskonda uutest tahkudest. Kunst muutub sel moel inimliku loominguilisuse printsibiiks ning osutub võimeliseks sisestama kultuuri enneolematuid olendeid ja asju, nimetama terveid maailmu. Kunst võimaldab enesest väljuda ja õppida tundma tundmatut.

Kogu ühiskondlik ja kultuuriline keelekasutus (diskursus) on niisiis põhimõtteliselt kunstiline (troobiline, retooriline). See tähendab ka, et nimetamine toimub alati ruumis, mis on võimeline ühendama päris- ja üldnimed. Oleme tagasi jõudnud punkti, kus semiootilisel tähistamisel üldiselt ning nimetamisel ei saa olla rangelt eristavat määratlust. Nii võib – põhimõtteliselt – igasugust modelleerimistegevust n i m e t a d a nimetamiseks.

Nüüd on juba lihtne mõista, kuidas nii Anu Sarve („Õppejõu professionaalne identiteet ülikooli institutsionaalse ideoloogia mõjuväljas”) kui ka Kristin Vaigu („Üldistavaid tähelepanekuid paguluses ilmunud eesti kirjanduslugude pinnalt”) artiklid tegelevad nimetamise probleemiga. Õppejõutöö kvantitatiivne hindamine ning kirjandusloo fikseerimine on selgelt modelleerivad tegevused ehk ü h t s e k s n i m e t a m i s e d. Tanel Perni „Vabadus ja ideaalid: kirjanduse sotsiaalne modelleeriv funktsioon Johannes Semperi romaanis „Kivi kivi peale”” mõistab nii romaani kui ka selles esitatud ühiskonna mudelina – ning kui kirjandusteost käsitleda pärisnimelisena, ei teki ka siin probleeme.

⁵ Väärtus nii Saussure'i *valeur*'i mõttes – positsioon süsteemis – kui ka väärtuste hierarhias.

⁶ J. L o t m a n, Kultuur ja plahvatus. Tallinn: Varrak, 2001, lk 50; vt ka Ülle Pärl'i artiklit kogumikus, lk 184.

⁷ J. L o t m a n, Kultuurisemiootika, lk 186–211.

Samamoodi on Eva Lepiku artiklis „Jutustajakujudest Karl Ristikivi „Põlevas lipus”” selge, et Ristikivi nimetab jutustajakujude kaudu erisuguseid (romaani)reaalsuse tõlgendusrežiime.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kogumiku ühtne lähenemine nimetamise problemaatikale osutub ääretult mitmekesiseks ning keeruliselt haaratavaks. Artiklid, mis keskenduvad otseselt ni-

metamisele (Ülle Pärli, Anti Randviir, Andreas Ventsel), annaksid justkui tõlgendusjuhised teistele, nimetamisega vaid kaudselt – modelleeriva ja keelelis-diskursiivse tegevuse alusel – seotutele. Sest kogumiku nimi sunnib meid seda teataval viisil lugema.

OTT PUUMEISTER